

Sociale interacties in de LO-les

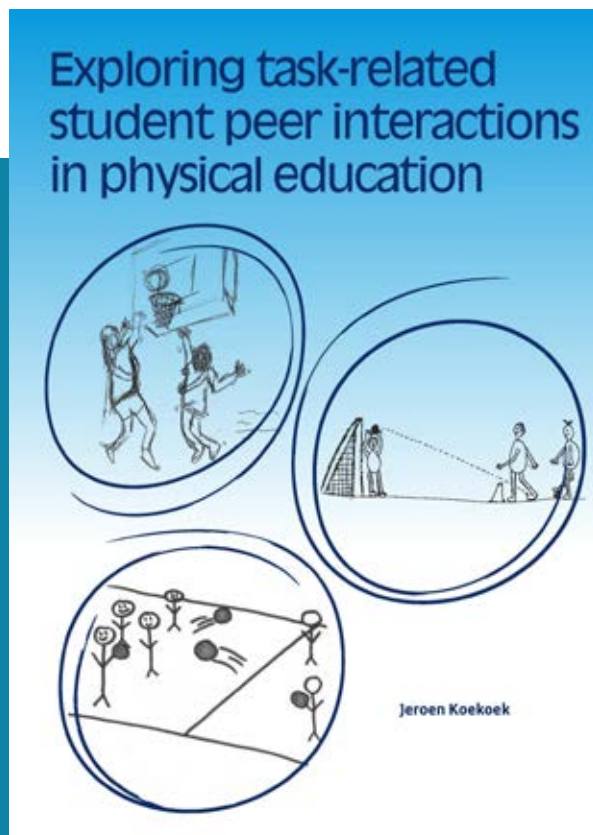
Waarom LO-docenten rekening moeten houden met interacties tussen leerlingen?

De gymles is bij uitstek een plek op school waar leerlingen elkaar op verschillende manieren ontmoeten. Interacties tussen leerlingen tijdens het bewegen kunnen, zo blijkt uit onderzoek, het leerproces beïnvloeden. In het promotieonderzoek van Jeroen Koekoek (2020) is gekeken naar de ervaringen van leerlingen in de omgang met elkaar en hoe deze een rol spelen bij deelname aan bewegingsactiviteiten. Aan leerlingen is gevraagd wat zij vinden van deze interacties met klasgenoten tijdens het samenwerken, het uitvoeren van groepsopdrachten en in spelsituaties. Het blijkt dat leerlingen vaak impliciete voorkeuren en verwachtingen hebben. In dit artikel wordt een aantal bevindingen beschreven afkomstig van enkele deelstudies in het proefschrift. | Jeroen Koekoek

En gymles staat meestal bol van interacties. Niet alleen tussen de docent en zijn leerlingen. Maar ook tussen leerlingen onderling. Wat de dynamiek in die situaties precies is en waar leerlingen het dan met elkaar over hebben, dat blijft vaak uit het zicht van de docent. Inzicht in deze processen zou voor docenten een interessante informatiebron kunnen zijn om het lesgeven te verbeteren. Zo kan er adequater worden ingespeeld op de werksfeer in de klas. Of effectiever worden gehandeld bij mogelijke conflicten in de dop. Maar een docent kan ook beter begrijpen of het beweegaanbod nog voldoet aan de verwachtingen van leerlingen en of ze nog betrokken zijn bij de les. Een probleem is vaak dat leerlingen meestal niet uit zichzelf naar de docent toe stappen om op een constructieve en genuanceerde wijze aan te geven wat er speelt.

Verborgen curriculum

In veel gevallen spreken leerlingen zich niet makkelijk uit over hun verwachtingen en voorkeuren. Uit gesprekken met leerlingen van groep 8 en de brugklas over leren bewegen en samenwerken met klasgenoten, blijkt dat een aantal onderwerpen gaan over hun impliciete beleving van de gymles. Het zijn thema's zoals samenwerken, veiligheid, werk attitude van klasgenoten en vriendschapsrelaties. Onder een impliciete beleving wordt verstaan dat leerlingen op een onbewuste manier meningen en gevoelens hebben en daarmee de dynamiek (tussen docent-leerlingen en leerlingen onderling) in de gymles voor zichzelf structureren. We noemen dit ook wel een proces waarbij leerlingen sociale

constructies maken van wat er tijdens het bewegen in de gymzaal afspeelt. Het is een verborgen curriculum van leerlingen dat invloed heeft op hun eigen leerprestaties. Leerlingen handelen op basis van eigen, onbewuste intenties en meningen.

Deze verborgen laag van meningen en gevoelens kunnen botsen met het zichtbare, geplande curriculum. Dit is het aanbod van de leerstof in gearrangeerde beweegsituaties door de docent. Een ideale gymles zou kunnen zijn dat zowel het onbewuste beleven door leerlingen samenvalt met de leerstof en leerdoelen van de docent. Van belang is dat leerlingen inbreng krijgen en leren om zich uit te spreken tijdens het maken van groepsindelingen en dat ze leren communiceren en afstemmen op anderen. Maar ook leren om eigen verwachtingen uit te spreken in het samen bewegen.

Sociale interacties in de gymles zijn er in vele soorten en maten. Het is daarom goed om eerst een grof onderscheid te maken tussen 'vrije- en taakgerelateerde interacties'. Vrije interacties tussen leerlingen vinden plaats in de ontmoeting van het lopen naar de gymzaal, het veld of het schoolplein. Ook is dynamiek tussen leerlingen aanwezig tijdens het omkleden in de kleedkamer. Vervolgens komen leerlingen de zaal binnen. De docent geeft op dat moment wel of juist niet de gelegenheid aan leerlingen om iets voor zichzelf te doen. Bijvoorbeeld spelen met klein spel materiaal samen iets klaarzetten. Voor al deze momenten voorafgaand aan de les kunnen groepsanalyses worden gemaakt. Ze geven de docent daarmee een algemene en zinvolle indruk over de dynamiek in de klas. Taakgerelateerde interacties vinden plaats zodra de les daadwerkelijk start

en de leerlingen een (beweeg)opdracht krijgen toebedeeld door hun docent. De meeste schoolvakken vinden in een theorielokaal plaats zoals de wiskundeles. Leerlingen gaan in dat geval na een uitleg van de opdracht vaak zelfstandig aan de slag en werken in stilte. Uniek voor ons vakgebied is dat leerlingen in LO-lessen in de meeste gevallen bewegen, praten en moeten samenwerken. Het grootste gedeelte van het aanbod van bewegingsactiviteiten in de LO-les vindt namelijk plaats in groepen. Leerlingen werken dan in meer of mindere mate met elkaar samen. In deze situaties vinden interacties plaats die aan de taak of de opdracht zijn gerelateerd. Tijdens deze specifieke interacties in de gymles zijn leerlingen van elkaar afhankelijk. Ze moeten bijvoorbeeld wachten op hun beurt of andere leerlingen wel of niet laten voorgaan. Ze werken samen aan een acrogym opdracht. Of nog duidelijker is het, wanneer leerlingen met spel in een team samenwerken. Tijdens het spelen gooien leerlingen elkaar de bal, ze communiceren en roepen naar elkaar. Ze stemmen op elkaar af. Of juist niet. De afhankelijkheid tussen klasgenoten tijdens het leren van spelsituaties is vaak groot. Wat de ene leerling wel of niet inbrengt, heeft consequenties voor het leren van de andere leerlingen. Tijdens het samenwerken in turnactiviteiten is de invloed van sociale interacties soms nog wel groter.

Naast het onderscheid in type interacties bestaat een les bewegingsonderwijs ook uit 'formele- en informele situaties'. Er is sprake van een informele didactische werkvorm in het hiervoor beschreven voorbeeld van de acrogym opdracht en het samenspelen in een team. Leerlingen hebben in dat geval interacties en ze reguleren de activiteit op vrije wijze met elkaar. Dat doen ze door elkaar te helpen, met elkaar te overleggen en samen beslissingen te nemen. In formele situaties zijn de interacties veel meer docent-gestuurd en vooraf gestructureerd. Bijvoorbeeld tijdens een tactische bespreking in voetbal, waarbij leerlingen op basis van aangedragen gespreksonderwerpen discussies voeren aan de hand van videobeelden. In dit artikel beschrijven

Tabel 1 Beleving van de leercontext door leerlingen als gevolg van sociale interacties

Beleving van de leercontext	Voorkeuren voor samenwerkingspartners in groepswerk	Verwachtingen en verlangens van de groep
- bewegingsactiviteiten die onbekend of nieuw zijn - situaties die de leerling een oncomfortabel en onveilig gevoel geven (buiten de comfortzone)	- vrienden - vriendschapsrelaties ('een klasgenoot die ik ken')	- plezier maken - actieve inbreng van klasgenoten - fysieke en mentale ondersteuning ontvangen van klasgenoten
- bewegingsactiviteiten die bekend zijn - situaties die de leerling een comfortabel en veilig gevoel geven (binnen de comfortzone)	- klasgenoten met vergelijkbare bewegingsniveaus (complementair en competitief)	- het kunnen tonen van eigen competentie en vaardigheid - prestaties leveren
- samen bewegen in activiteiten met verplichte samenwerking en indeling van groepen door de docent (formeel groepswerk)	- vrienden - klasgenoten van het hetzelfde gender (meisjes willen bij meisjes; jongens bij jongens)	- het ontvangen van positieve feedback - klasgenoten die je niet uitlachen bij fouten of blunders - gender homogene groepen geven een gevoel van veiligheid - hard werken - serieuze werk attitude

we vooral de inzichten uit de gesprekken met leerlingen over de informele, taakgerelateerde interacties.

Kernvraag voor leerlingen: bij wie zit ik in de groep?

Een aantal interessante thema's uit het onderzoek creëren een beeld van een deels onbewuste beleving van de leercontext door leerlingen (zie tabel 1). Een duidelijk thema uit de gesprekken was dat leerlingen tijdens de gymles primair de behoefte hebben om in een groep te zitten met, wat zij construeren als, vrienden. Vrienden worden in de gymles beschouwd als klasgenoten met wie zij vaak omgaan en die ze goed 'kennen'. En waar ze bovendien altijd op kunnen vertrouwen.

Gymlessen op school zijn vooral bedoeld om plezier te maken en het goed met elkaar te hebben, zo vinden de leerlingen. In een eerste antwoord op de vraag met wie ze graag gymmen, erkennen ze de waarde van bewegen voor hun gezondheid en een gezonde levensstijl. Maar een les bewegingsonderwijs is vooral bedoeld voor de ontspanning. Bovendien is het een fijne gelegenheid om met elkaar te kunnen praten: 'Elkaar kunnen ontmoeten, want in andere vakken moet je stil zijn en ben je vooral voor jezelf bezig'. De behoefte

is dan ook groot om in de gymles met vrienden te bewegen. Samen bewegen met vrienden betekent dat je weet wat je aan elkaar hebt. En omdat het lesuur dan sowieso gezellig wordt.

Leerlingen zien vooral voordelen in het samenwerken met vrienden in de les: 'Je kent elkaar al en het samenwerken verloopt makkelijker. Vrienden gunnen elkaar veel meer'. Ook het samenwerken verloopt meestal eerlijker. Bijvoorbeeld in het verdelen van het aantal beurten, het opstellen in een rijtje, de kameleon uitkiezen, de eerste tikker zijn of als eerste aan slag met softbal. Ook krijgen leerlingen in de les bij voorkeur de fysieke hulp en ondersteuning van hun vrienden. Bijvoorbeeld tijdens het helpen met het in de handstand komen. Aangeraakt worden in turnen door 'onbekenden' (lees: niet-vrienden) is veel minder prettig. Leerlingen geven aan dat in bewegingssituaties waar ze elkaar fysiek moet helpen (zoals acrogym), er dus een voorkeur is om dit te doen met vrienden of bekenden. Ze zijn ervan overtuigd dat ze dan beter presteren of iets leren.

Vrienden zijn in de ogen van leerlingen meestal ook klasgenoten van hetzelfde gender: 'Meisjes willen met meisjes

gymmen, jongens met jongens'. Het hebben van vriendschappen wordt in de uitlatingen van leerlingen gekoppeld aan hun voorkeur voor bewegen in homogene groepssamenstellingen. Uit het onderzoek werd duidelijk dat de genderspecifieke perspectieven van leerlingen statische categorieën opleveren. Dan is er min of meer sprake van stereotyperende waarderings: "Jongens spelen de bal alleen naar elkaar en nooit eens naar een meisje als we in gemixte groepen spelen". Of jongens zeggen op hun beurt: "Meisjes willen niet serieus meespelen en praten alleen maar met elkaar. Ze gaan ook snel aan de kant zitten. En als de bal in de bosjes komt, dan willen ze die niet ophalen". Zowel het samenwerken in homogene groepen voor wat betreft gender, als in een groep met vrienden, geven een gevoel van veiligheid. Bijna alles wat in de gymles gebeurt is voor iedereen zichtbaar. Niet alleen voor de docent, maar vooral ook voor klasgenoten. Het is voor leerlingen makkelijker om te falen in groepswork in het bijzijn van vrienden: "Wanneer je met turnen een blunder maakt, dan lachen je vrienden jou tenminste niet uit". Blijkbaar heeft uitgelachen worden door 'niet-vrienden' een grotere impact op hun beleving van de les. Voor heel veel beweegsituaties vinden leerlingen het denkbaar dat ze een gevoel van schaamte zouden kunnen krijgen. Het is een onderliggend en niet direct zichtbaar mechanisme dat zich afspeelt tijdens de les. Namelijk, dat leerlingen ervoor willen waken dat zij afgaan en zich moeten schamen voor wat ze bewegend kunnen of willen laten zien. Het zorgt voor een versterkend effect op de voorkeuren die zij hebben voor met wie zij willen samenwerken.

Ambigüiteit van leerlingen over groepsvorming en samenwerking

De voorkeuren en verwachtingen die leerlingen hebben over samenwerken in groepen en het maken van team- of groepssamenstellingen zijn dus meestal impliciet in plaats van uitgesproken. Met behulp van onderzoek is het gelukt om deze mechanismen bloot te leggen. In de gesprekken met leerlingen was daar ook voldoende tijd voor om diepgaand over hun beleving

in de gymles te praten. In een dynamische onderwijssetting als de gymles ligt dat uiteraard anders. Er is meestal weinig tijd beschikbaar om met leerlingen gesprekken te voeren en hun ideeën te bevragen. Met name als het gaat over samenwerken op basis van de vragen: met wie werk je samen en hoe moet die samenwerking verlopen? Docenten herkennen vast wel het wellicht wat drammerige gedrag van leerlingen, zodra het aankomt op het maken van groepen: "Mevrouw, mogen we alstublieft bij elkaar?".

Een belangrijk detail in de uitkomsten van het onderzoek was dat leerlingen niet in alle gevallen stellig zijn over hun voorkeuren en verwachtingen. Ondanks dat ze vinden dat vriendschappen in bewegingsonderwijs een belangrijke basis vormen voor hun leren, zien zij soms ook de nadelen en valkuilen. Samen met vrienden bewegen is en blijft gezellig, vooral als activiteiten nieuw zijn en het dus onbekend is wat er precies gaat gebeuren en of ze wel of niet vaardig genoeg zijn. Maar in andere gevallen is er ook een risico op een té gezellige setting in de groep. Dat is vooral

wanneer leerlingen bewegingsactiviteiten doen die ze al vaker hebben gedaan en die ze qua vaardigheid al beheersen. Vrienden zorgen voor een gevoel van comfort (bewegen binnen hun comfortzone), maar ook voor de situatie dat er mogelijk niet serieus wordt gewerkt. Leerlingen willen in die situatie bij voorkeur samen bewegen buiten hun comfortzone. Dat is samen bewegen met klasgenoten die niet worden geconstrueerd als vrienden of bekenden. Omdat leerlingen meestal niet de zwakste leerling willen zijn, kiezen ze dan bij voorkeur klasgenoten die complementair zijn aan hun eigen vaardigheid. Ze ervaren dat ze zelf ook weer beter worden, vooral als de leerdoelen van de docenten duidelijk zijn gemaakt: "Leren of beter worden door samen te werken met vrienden lukt dan meestal niet".

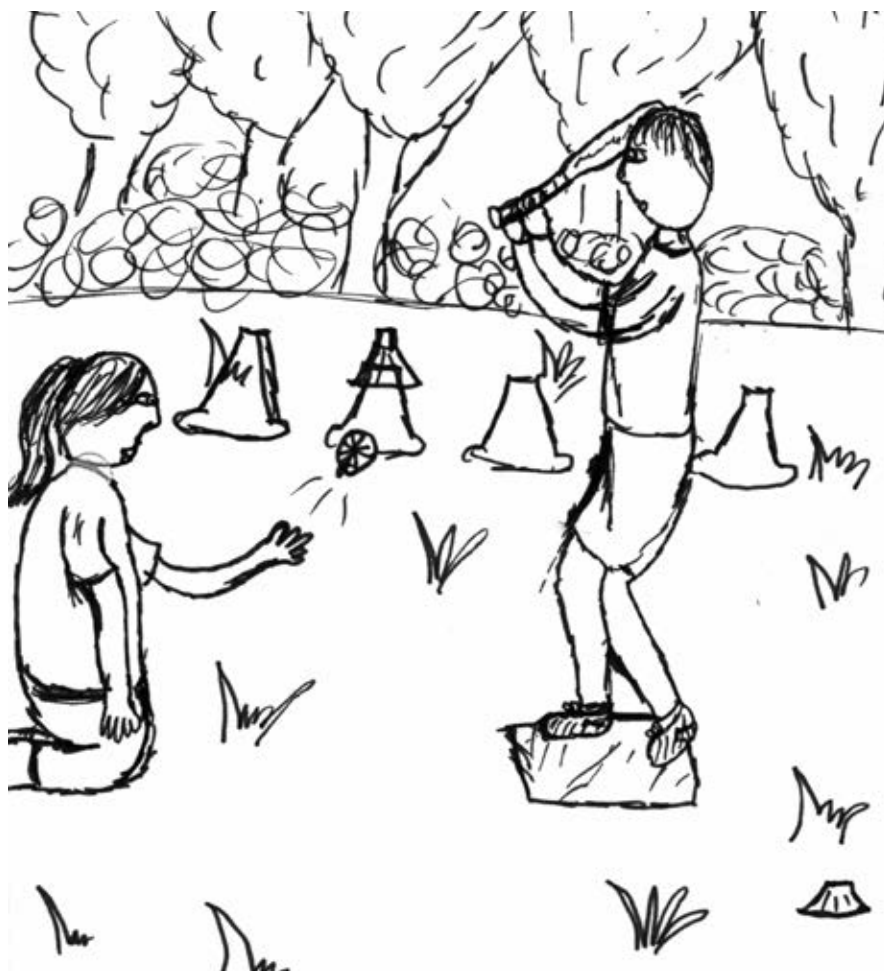
Leerlingen spreken hun voorkeuren uit voor samenwerking met klasgenoten en hebben verwachtingen van hoe serieus er wordt samengewerkt. Uit het onderzoek blijkt dat deze mechanismen kunnen verschuiven en veranderen, afhankelijk van wat de leercontext de leerlingen biedt. Het meerduidige,

ambigu karakter in deze perspectieven van leerlingen zorgt voor een flinke uitdaging voor docenten. Vooral omdat zij onderwijs geven waarin dit spanningsveld moet worden blootgelegd en dat leerlingen moeten leren om met elkaar af te stemmen tijdens de situaties waarin wordt samengewerkt.

Keuzes en verwachtingen van leerlingen zijn social affordances

Ondanks dat de gymles niet meteen geschikt is als onderzoeksland, zal de docent LO in zijn eigen praktijk ook moeten testen en analyseren in welke situaties de leercontext voor leerlingen betekenisvol wordt. Dat zal voortdurend een zoektocht zijn naar pedagogische en didactische oplossingen in het blootleggen van impliciete, dynamische processen als gevolg van sociale interacties in de gymles. Uit dit onderzoek wordt duidelijk dat de verborgen dynamiek, en het met elkaar bewegen, invloed uitoefent op het leerproces en de bewegingsvaardigheid. Een casus uit een van de studies maakt dit principe overduidelijk zichtbaar. Het is het softbalspel 'hit and run' waarin een leerling via een zelfgemaakte tekening

uitlegt wat zij beleeft: “De eerste keer dat ik de bal moest slaan miste ik keer op keer. Ik dacht: die andere spelers staan maar te wachten en ik raak de bal maar niet. Maar, ik moet de bal echt raken want anders ben ik echt slecht. De andere kinderen zullen wel denken: laat iemand anders de bal slaan”. In dit voorbeeld ziet de leerling haar klasgenoten als kritieke aanschouwers van haar eigen vaardigheid. Zij geeft betekenis aan de leercontext, waarbij ze de mogelijke meningen van andere toekent aan haar eigen prestaties.

Omdat leerlingen in de gymles samen bewegen, wordt het zichtbare bewegen mede beleefd door de ogen van klasgenoten. Ondanks dat leren bewegen in lessen bewegingsonderwijs onlosmakelijk verbonden is aan de deelname en inbreng van anderen, kan die ander dus ook het leerproces verstoren. Dit onderzoek maakt duidelijk dat keuzes en verwachtingen van leerlingen in het samen bewegen als *social affordances* kunnen worden geduid. *Affordances* zijn de mogelijkheden die de omgeving biedt om acties te ondernemen. Bewegingsonderwijs

is bij uitstek een context van sociale interacties die voortdurend veranderen en vervormen. Zo ook de keuzes en verwachtingen van leerlingen. Een schone taak voor docenten om met deze affordances om te gaan en de context zo te beïnvloeden en te arrangeren dat leerlingen kunnen vertoeven in een optimaal leerklimaat.

Op weg naar een didactiek voor samen leren bewegen

Vakdocenten in het basisonderwijs kunnen inmiddels leunen op recent ontwikkelde didactische kennis op het terrein van het 'bewegen samen regelen'. Naast een gedegen analyse van de beginsituatie op haalbaarheid, bieden geformuleerde reguleringsuitdagingen, regeltaken en regelrollen heldere aanknopingspunten voor docenten om het samen bewegen te optimaliseren. Dit onderzoek moet echter ook duidelijk maken dat specifieke uitwerkingen (zoals de regelknoppen) voor de docent een houvast kunnen bieden, maar niet in alle gevallen leiden tot standaardoplossingen. Bovendien is het goed dat docenten zich realiseren dat, naast een operationalisering van reguleringsdoelen, zij ook niet onprobleematisch kunnen werken volgens vastomlijnde, pedagogisch-didactische curriculummodellen. Bijvoorbeeld aan de hand van een lessenplan, waarbij de bewegingsactiviteiten vooraf zijn uitgeschreven. Tijdens de les verandert de leersituatie als gevolg van interacties zo snel waardoor de uitgeschreven methodieken meestal net niet passend genoeg zijn.

In navolging van het basisonderwijs pleit dit onderzoek ook voor een meer gerichte didactische aanpak omtrent het samen leren bewegen voor het voorgezet onderwijs. Onder docenten op middelbare scholen is een groeiende behoefte om op een systematische manier aandacht te besteden aan het groepsdynamisch werken. Bovendien is groepsdynamiek een belangrijk onderwerp geworden in het opleidingsonderwijs op alo's en pabo's. Uiteraard is meer onderzoek nodig om te zien wat de triggers zijn in het lesgeven waardoor sociale interacties een negatieve of juist positieve rol gaan spelen in de klas. Het is dan ook van

belang dat de docent in ieder geval kennis heeft van de complexiteit in groepsprocessen. Maar ook competent genoeg is om daar didactisch naar te handelen.

Enkele kanttekeningen zijn hier op zijn plaats. Want het is wellicht zinvol om eerst een discussie te voeren over de gewenste vormen van samenwerken in de LO. Bijvoorbeeld over de vraag of alle leerlingen per se met elkaar moeten kunnen samenwerken of dat het volstaat om te leren samenwerken op basis van vriendschapsrelaties of gender voorkeuren. Een ander punt voor discussie is in hoeverre een LO-docent een specialist moet worden in groepsdynamica. En vanuit die expertise verschillende analyse tools 'loslaat' op klassen, om daarmee zicht te krijgen op bijvoorbeeld mogelijke normdragers of ruimtenemers en -gevers. Een stap verder gaat het, wanneer leerlingen ook worden blootgesteld aan allerlei groepsdynamische werkvormen en spelvormen. Met als centrale doel het groepsdynamische klimaat te verbeteren. Dit kan een mogelijke uitstap zijn voor ingewikkelde doelgroepen of zeer uitdagende onderwijscontexten. Het risico is echter dat lessen bewegingsonderwijs niet specifiek en alleen meer gaan over met plezier deelnemen aan beweegsituaties. De tijd en energie wordt dan vooral besteed aan het inzichtelijk maken van probleemsituaties. De praktijk van bewegingsonderwijs zou als dynamische, sociale context zelf onderdeel moeten zijn van de interventie. Dit pleit ook voor meer kennis over didactiek via praktijkgericht onderzoek naar het samen leren bewegen in de context van het bewegingsonderwijs.

Dit onderzoek levert voor nu een aantal aanknopingspunten op die docenten kunnen toepassen op hun eigen lesgeven. Bijvoorbeeld door in het voorbereiden, uitvoeren en evalueren van gymlessen gericht en systematisch rekening te houden met groepsindelingen. Het is een interessante vraag in hoeverre op dit moment docenten structureel, gericht en uitvoerig nadenken over welke leerlingen het beste met elkaar kunnen bewegen. En of ze deze analyse ook methodisch toepassen

tijdens het lesgeven en in evaluaties. Een docent kan in overweging nemen om op een verantwoorde wijze inbreng te geven aan leerlingen om zelf groepen te maken. Voor de onderwijspraktijk kunnen vervolgens de volgende vragen worden gesteld: wat werkt er dan goed en in welke situaties en wat zijn dan passende didactische beslissingen van de docent?

Docenten kunnen ook rekening houden met de werksfeer in de les, vooral als nieuwe beweegsituaties worden geïntroduceerd. Ook dan is het van belang dat docenten ruimte geven aan de meningen en gevoelens van leerlingen. Voor een goede werksfeer moeten leerlingen leren om te communiceren en af te stemmen op klasgenoten; het uiten van gevoelens en het overbrengen van meningen naar elkaar en de docent. Door expliciet aandacht te besteden aan deze processen kan ervoor worden gezorgd dat processen van zelfregulatie in het bewegingsonderwijs worden bevorderd. ●

Bronnen

Koekoek, J. (2020). *Exploring task-related student peer interactions in physical education* (doctoral dissertation). Universiteit Utrecht.

Contact

jh.koekoek@windesheim.nl

Jeroen Koekoek is associate lector Beweging, School & Sport en docent spel en onderzoek aan de bachelor opleiding LO en de master opleiding Lichamelijke Opvoeding en Sportpedagogiek, Calo, Hogeschool Windesheim

Foto's

Shutterstock en Anita Riemersma

Kernwoorden

sociale interacties, bewegingsonderwijs, samen bewegen, verborgen curriculum, praktijkgericht onderzoek